

Jókai és Cserei.

Az Erdély aranykorá-nak főforrása Cserei Mihály *Historiája* volt. Ennyi eddig is a köztudatban élt, tudomásunk szerint a nélkül, hogy ezt valaki részletesen kimutatta volna. Az alábbiakban megpróbáljuk a két mű viszonyát pontosabban megállapítani, jelezve, hogy idézeteink Jókai regényét illetőleg a jubiláris kiadásra, Cserei Mihály krónikájának pedig a Kazinczy Gábor-féle kiadására utalnak:

1. *Zrinyi Miklós, a költő halála.* Jókai: Egy vadászat 1866-ban. 1. l. — Cserei 30—32. hasáb. Maga a hibás évszám is Csereitől való. (Zrinyi 1664 november 18-án halt meg.) Ez két okból is érdekes. Először, mert Cserei a vadászat történetét hiteles tanutól, „gróf Bethlen Miklóstól, ki akkor Horvátországban, a bán Zrinyi Miklós mellett vala Csák-Tornyán“ hallotta. Másodsor pedig, mert Bethlen maga az önéletírásában helyes dátummal beszéli el az eseményt, s kétségbevonhatatlan, hogy Jókai ismerte a Bethlen elbeszélését is. Hogy Cserei volt a forrása, azt bizonyítsa a következő kis részlet: Egy ízben Bethlen Zrinyinél léte alatt egy elejtett vadkan kerül a bán udvarába. Jókai szerint (15. l.): „A dalia [Zrinyi] büszkén látszék szemeivel keresni az erdélyi ifjut — — s kérkedve szolt hozzá az elejtett vadkanra mutatva: „Miklós öcsém, teremnek-e ily derék vadkanok Erdélyországban?“ — — Az erdélyi vadász — — nem hagyatva szó nélkül, hogy valami külömbnek tartassék Magyarországon, mint Erdélyben, — daczosan viszonzá: Vannak biz ott, még különbek is!“ Csereinél (30. h.): „A bán — — kérdi Bethlen Miklóstól: „Öcsém uram! Erdélyben szoktanak-e teremni ilyen vadkanok?“ Bethlen Miklós megfelel: „Kegyelmes Uram, Nagyságodat alázatosan követem, ennél sokkal nagyobbak is teremnek.“

De hogy Jókai Bethlen írását is forgatta, annak Zrinyi Miklós utolsó adomája a bizonyosága, melyet Bethlen így mesél el (Id. kiadás 327. l.): „Egy fabulát beszéle, méltónak tartom leírni, nem tudván ő, hogy három óra mulva meghal, talám cygnea cantiója [hattyudala] helyén volt. Az pedig ez: Egyszer egy embert az ördögök visznek volt; találkozáék egy barátja szemben véle, kérdi: Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hova? Felelék az ördögök: Pokolba. Mond emez: Jaj szegény, ugyan rosszul vagy, kinél rosszabbul nem lehetnél. Felele: Rosszul bizony,

de mégis lehetnék én ennél is rosszabbul. Melyre emez álmélkodva: Hogy lehetnél rosszabbul, hiszen a pokol mindennél rosszabb. Felele: Ugy vagy az, de most mégis visznek ők engemet noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; s hátha megnyergelnének, magokat is velem vitetnék, mégis úgy is csak azon pokolba mennék, hiszen rosszabbul volnék úgy ennél is. *Applica* Magyarország s Erdélyre, és a törökre, németre.“ — Ugyanezt az adomát, Bánfi szájába adva, elmeséli (kétségtelenül Bethlen nyomán) Jókai is (218. l.): „A vitéz Zrinyi Miklós, a ki minden magyarnak ideálja lehet, mondott erre egykor egy mesét, megérdemli, hogy a későkor számára följegyeztessék: — A székelyt vitte az ördög a hátán; szembejön rá a szomszédja s megszólítja: hova kómé? — visznek a pokolba; felel amaz. Ejnye, az bizony gonosz állapot; szól erre a másik. — De még gonoszabb is lehetne, viszonzá a góbé; ha tudniillik ő ülne az én hátamra, s sarkantyut ütne fel és én vinném őtet. — Értsen belőle a ki akar — — Ha győzünk a török által, lesz Erdély török basaság, ha legyőzetünk, leszünk osztrák provincia.“

2. *Apafi kiszabadul a tatár rabságból.* Jókai: Az ebesfalvi ház. 20. l. Cserei: 5. hasáb.

3. *Apafit a váradi Ali pasa akarata ellenére Erdély fejedelmévé teszi és Kisselykre országgyűlést hivat össze.* Jókai: Kényszerített fejedelem. 29. l. — Cserei: 6. h.

4. *Kemény Jánosnál ezalatt lakoma van s utána táncz, mely alatt Bánfi megcsókolja Bédinét.* Jókai: Egy lakoma a magyar fejedeleminél. 39. l. — Cserei: 8. és 72. h.

5. *A nagyszőlősi csata.* Kemény János halála. Holttestét nem ismerik fel. Jókai: 68. és 73. l. — Cserei: 10. h. Kucsuk pasa fia diadalt arat a viaskodásban. Egy vitéz aga azonban elesik. Kucsuk pasa nagyon megsiratja. („Kucsuk leugrott lováról, sirva borult a holttestre s össze-vissza csókolá azt, Allahra esküdván, hogy egész Erdélyországért nem adta volna ez ember életét.“) Jókai: 74. l. „Mikor kevés vártatva egy agának holttestét látná, hogy hozná, megismervén — a ki igen vitéz ember és kedves embere vala a basának — ráborulván a holttestre, nagy ordítással és jajgatással kezdette siratni, megesküvén szokása szerint a nagy Allahra, egész Erdélyországáért nem adta volna el anniak az egy embernek életét.“ Cserei: 9. h.

6. *Apafiné beavatkozik az uralkodásba.* Jókai: 78. l. — Cserei: 16. h.

7. *Zólyomival fenyegetik Erdélyt adóért. Szentpáliné háza.* Jókai: 173. l. — Cserei: 61. h. *Balassa Imre s a török rabok és a nádor.* „Én azt izentem a nádornak, hogy ha bég kell neki, bujjék ki a felesége háta mögül s fogjon magának egyet, én ugyan a magamét nem az-ó számára fogtam.“ Jókai: 129. l. — „Mondjátok meg az ebattának, ha török rab kell, bujjék ki a felesége utóljából, s fogjon rabot; de a kit én fogattam, azt neki bizony nem adom.“ Cserei: 63. h.

8. *A gyulafehérvári országgyűlés.* Béldi beszéde: inkább pusztuljon el a veje is, leánya is, mintsem miattuk Erdély békessége feldúlássék. Jókai: 222. l. — Cserei: 69. l.

9. *Bánfi és Béldi viszálya.* Jókai: 225. l. „Elhigyjed Dénes: nehéz székely vagyok; ha fölül találok rád esni, úgy megnyomhatlak, hogy nem emeled fel többet a fejedet.” — Cserei: 73. h. „Hidd el Dénes, nehéz székely vagyok, ha felüleshetem rád, megnyomlak úgy, többször fel nem emeled a fejedet.”

10. *Csáki László vadászata Bánfi birtokán.* Jókai: 202. l. — Cserei: 73. h.

11. *Zólyomi birtoka Bánfi kezén.* Apafi visszaadná Zólyominak, hogy a porta többé ne tartsa sakkban vele, de Bánfi azt izeni, hogy adja inkább helyette a szamosujvárit. Jókai: 226. l. — Cserei: 75. h.

12. *A liga.* Teleki, Béldi és Béldiné jelenete. Jókai: 227. és 231. l. — Cserei: 77—78. h. Teleki esküje Béldi előtt, hogy törekvései igazak, szószerint egyező. Jókai: 237—238. l. — Cserei: 77—78. h. Midőn pedig Béldiné beleszól, a kulcslyukon való hallgatóság után, a tanácskozásukba, Teleki felháborodásában — („Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából” stb., — ismét szószerint követi Jókai a forrását. 240. l. — Cserei: 78. l.

13. *Bánfi megszökik. Bánfiné elfogatása.* Kornis menti meg. Jókai: 247. l. — Cserei: 80. h.

14. *A székelyek Bonczhidára törnek,* Bánfi kastélyát felforgatják. Jókai: 249. l. — Cserei: 80. h.

E pontnál, pontosabb összehasonlítás okáért s a mondottak bizonyosságául, egy epizódot szó szerint közlünk. A székelyek mindent elpusztítottak a kastélyban s ekkor Cserei szerint ez történt:

„Az ezüst tálakat, nem tudván a paraszt had, mire való, egybeolvasztván s golyóbisokát öntvén belőle; egy szóval, minden kémélés nélkül valamit kaphattanak a jószágiban, mind eltakarították. — — — Nevetséges dolog történt Bonczidán; mert egy székely a pinczében sokat iván s megrészegedvén, hordókkal levén a méz a pinczében, a hordókat pedig elvagdaldván, a méz kiomlott a földre, a részeg ember eltántorodik a mézben s egészen belekeveredik, onnan kijövéen, a mint a tonnából a puskapor kiomlott, abban is eltántorodik s belé keveredik, és a mint a derék-aljokot egyben hasogatták vala s sok tollu hevervén a földön, abba is belé dől, s a mézre ráragad a sok tollu. Ilyen irtóztató módon a garádicson le akarván jöni hogy lovához menjen, az udvaron levő székelyek meglátván s nem tudván mi szerzet, elijjesztik egymást: Ihol jó — ugymond — a Bánfi Dénes ördöge.”

Jókai is elmondja ezt a jelenetet a következőkben:

„A dühöngő székely — — — lenyargalt a pinczébe, hogy majd ott agyon iszsza magát, de ott ugyan már minden hordó szét volt verve s a bor bokáig ért; megsejt azonban egy mellék-pinczeajtót, azt egy fejszével beüti s nagy öröme egy egész sor hordót lát meg a kezébe kapott fákyla világánál. Mindjárt neki rohant az elsőnek s annak fenekét beítve, odatartja a fákylát, hogy mi ömlik ki belőle? Látja,

hogy puskaapor. Szerencséje, hogy részeg volt, mert kiülömben az egész házat, minden bennlevőkkel együtt a legrövidebb úton expediálta volna a mennyországba. Ez nem inni való, gondolja magában s fölülíti a másikat, abban is puskaapor volt, a harmadikban is, már megesküdött, hogy ha a negyedikben is az lesz, beleliti a fáklyát, ebben tehát méz volt, s akárhányat felütött aztán, nem volt egyéb abban, mint méz. Végre mégis akadt egy akós átalagra, melynek lyukán bezagolva, igen erős borszesz illata lötötte meg orrát. Annál dühösebben fogta azt nyalábra s szájához emelve az egész hordót, nagyokat húzott a kemény lengyel pálinkából s addig el nem vette azt szájától, míg végkép lerészegedve, hordóstul hanyatt nem esett.

„Ott a kiömlött mézben jól megforgatva magát, nagynehezen föltápáskodott, s néhány lépést botorkázva, megint elesett a puskaaporban s abban is össze-vissza henteregve, ily furcsán kandirozott külsővel ténfergett föl az udvarra, a hol még az volt hátra, hogy mézben és lőporban fűrösztött alakjával beledúljon az udvart elárasztó pehelybe, s ott orrahegyétől csizmája hegyéig betollazva magát, ily rémséges alakkal másszon föl négykézláb a dőzsölő atyafiak közé.

„Az ember nem hasonlított ily formán semmi ismeretes állatjához az óvilágnak. Ahol fehér nem volt, ott fekete volt. Leginkább el lehetett volna őt fogadni jegesmedvének, szőr helyett pehelylyel bundázva, s ordítása különb volt a nilusi lóénál; úgy, hogy épen nem lehet beszámítani a székely atyafiaknak, hogy a mint e négylábbon mászó alak megjelent előttiük az ajtóban s ott elordította magát: azok halálra ijedten hagyák ott a bográcsot, melyet újra teleföztek gulyáshússal és ugráltak ki eszeveszetten az ablakon, kétségbeesetten ordítva: „a Bánfi ördöge!” — „Itt jön a Bánfi ördöge!” . . .“

E jelenet nem ismeretlen irodalmunkban. Alapmotívuma ott van legrégibb drámánkban, a Sándor-codex ismert részletében, melynek forrására Gandersheimi Hrosuitha „Dulcitus“-ában Katona Lajos mutatott rá. Ebben *Fabius* lesz hasonló módon nevetségessé. Az elzárt apácák helyett a buja ember kormos fazekakat és lábosokat kezd csókolgatni, és mint az egyik apácza, Agape mondja: az arcza is olyan kormos lesz, mint a lelke: „illik hog kőwül es olyannak lattalleek mykeepen belöle byrtatik ördögtül lelkeeben.“ Azután meglátják katonái: „[hog laataak] az legenyök mondaanak *my ördög ez ky reank iö, fuffonk el.*“ És ugyanez a motívum népmeséinkben is megvan. *Csacsi Csicsa* — a Sebestyén Gyula Dunántúli gyűjtésében (Kisf. T. Népk. Gy. VIII. 444. l.) — egy csárdában részeg lesz, borba, majd buzalisztbe fekszik, a mitől együttesen csupa csiriz lesz. A vendégek megverik, mire ő egy tollas zsákkal védi magát. Ez meg elszakad s a sok pihe a csirizbe ragad. A további verés elől elszalad s a sötétben meghentereg a pozdorjában is s azután, mire reggel a csárdába visszatér, az ott levők meglátják, hogy: „fele tüskés-disznó, fele lúd: minden jótét lélek az urat dicsérje! mi ez? Aztán: vesd el magad: fuss, a merre látsz.“

Ime, a Csereinél talált részletnek egy kis rokonsága. A Jókaival összefüggő további részek:

15. *Bánfi és Koncz püspök.* Jókai: 173. és 260. l. — Cserei: 82. h.

16. *Bánfi halálítélete.* Jókai: 274. l. — Cserei: 83. h.

17. *Béldi izenete Bethlen várába.* Jókai: 277. l. — Cserei: 83. h.
 18. *Csáki László szerepe.* Pataky István latin beszélgetése Bánfiival.
 Bánfi halála. Jókai: 279. l. — Cserei: 84. l.
 19. *Bornemisza Anna és Apafi.* Jókai: 276. l. — Cserei: 85. h.
 20. *A vég bársony, szemfedélnek.* Jókai: 277. l. — Cserei: 85. l.
Bánfi teste felvérzik, ha hazája veszedelemben van. Jókai: 278. l.
 — Cserei: 85. h.

Ez a lehető pontos összetevés igazolja, hogy Jókai regényéhez főként Cserei szolgáltatta a történeti adatokat; tőle való a váz, Jókaié leginkább a beállítás s a földolgozás, melynek egységét a ravasz és szép Azraëla képzelt, fantasztikus története adja meg.¹

(Temesvár.)

Dr. Gálos Rezső.

---

¹ Erről s a regényről ld. bővebben az *Uránia* 1912. III. füzetében írt cikkemet.